

Problemi prostorne organizacije iskorištavanja zemljišta

Adolf Malić

U nas glavnina obradivog zemljišta još uvijek pripada brojnim malim individualnim gospodarstvima, pretežno koncentriranim u seoskim naseljima s parcelama raspoređenim u seoskim poljima.

Gotovo svako selo s pripadajućim agrarnim prostorom, poljem ili atarom, čini posebnu agrarno-pejsažnu jedinicu. Agrarni pejsaž, najvidljiviji fizionomski izraz određenog sistema iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta, određen je oblikom, rasporedom i načinom korištenja proizvodnih parcela u seoskom polju, tj. prostornom organizacijom iskorištavanja seoskog polja.¹

Kako to da u jednom kraju ili polju jednog sela postoji velik broj malih parcela iskorištavanja, a u drugom velike parcele, u trećem je seoskom polju prostor ozimih žitarica odvojen od ostalih kultura, u četvrtom su kulture međusobno izmiješane, u petom polju parcele su razbacane bez reda, u šestom postoji određen red, u sedmom polju parcele su okupljene oko seoskog doma itd.? Na ta se pitanja može odgovoriti izučavanjem oblika prostorne organizacije iskorištavanja seoskih polja.

Prostorna organizacija parcela iskorištavanja u agrarnom prostoru jednog sela, seoskom polju, nije definitivno određena. Sadašnji oblik prostornog rasporeda parcela iskorištavanja trenutačni je izraz određenog dugotrajnog razvoja iskorištavanja zemljišta, ekonomije i života sela uopće. Najčešće je odraz nekadašnjih odnosa u agraru. Relativno je rezistentan na promjene, dakle, zaostaje za suvremenim zbivanjima, odnosno promjenama u poljoprivredi.

No, nema sumnje da koliko god je sistem zemljišne razdiobe kristalizirani supstrat agrarnih odnosa koji su u određenom selu postojali od prvog naseljavanja do danas, koliko god je evolucija u agrarnom prostoru rezultirala iz evolucije društvenih proizvodnih odnosa, on je i sam djelovao na društvenu nadgradnju sela, a i danas djeluje. Treba samo znati koliko je zemlja i njeno posjedovanje determinirajući faktor seljačkog načina života, pa da se shvati važnost sistema zemljišne razdiobe. Nije svejedno za eksodus, manifestacije društvenog života, susjedske odnose, komunalni standard, da spomenemo samo

¹ Kao sinonimi prostorne organizacije iskorištavanja koristit ćemo pojmove: prostorno uređenje iskorištavanja, prostorni raspored iskorištavanja, prostorni raspored parcela iskorištavanja, prostorna organizacija parcela iskorištavanja, prostorni raspored kultura i sistem zemljišne razdiobe.

elemente važne za socijalnu perspektivu sela, da li u njima preovladavaju usamljena gospodarstva s okupljenim posjedom ili su kuće grupirane, ali parcele razbacane. Čovjek uređuje prostor oko sebe, ali i prostor djeluje na odnose među ljudima. Makar tu vezu izričito i ne naglašavali ona se podrazumijeva. Prema tome, izučavanje sistema zemljišne razdiobe od interesa je za izučavanje društvenih promjena na selu.

Jedan od prvih naučnih radnika koji se počeo zanimati za oblike prostornog rasporeda iskorištavanja seoskog polja, je njemački agrarni povjesničar Meitzen.² On je ustvrdio da su izvjesni oblici prostornog uređenja iskorištavanja seoskih polja svojstveni pojedinim etničkim skupinama stanovništva.³ Na njegov rad nadovezuju se istraživanja Schlütera, Gradmanna, Sidaritscha, H. Winza, A. Hömberga, W. Eberta, A. Demangeona, L. Aufrèrea, D. Fauchera, L. Blanca, M. A. Lefèvrea, O. Tulupea i drugih naučnika, u kojima su opisani brojni tipovi i varijante tipova zemljišne razdiobe. Značajan prilog izučavanju ove problematike dali su kod nas Cvijić, A. Melik, S. Vukosavljević, S. Ilesić i I. Crkvenčić.

U novije su vrijeme zapaženi radovi Geografskog instituta u Ljubljani u kojima se analizira prostorni raspored parcela iskorištavanja individualnog seoskog gospodarstva i ukazuje na različite mogućnosti prostornog uređenja iskorištavanja individualnog posjeda, rasporeda kultura po parcelama i intenziteta obrade ovisno o prostornom rasporedu parcela gospodarstva u seoskom polju, kvaliteti zemljišta, obliku proizvodnje i tehničkom nivou obrade.⁴

Za nastanak današnjih oblika zemljišne razdiobe, tj. prostornog uređenja iskorištavanja seoskih polja, od bitne su važnosti vrijeme, prilike i način razvoja individualnog seljačkog posjeda. Seljački se posjed kod nas razvijao kroz dugotrajan historijski proces počevši s raspadanjem plemenskih zajednica. Najstariji individualni posjed nastao je izdvajanjem iz prvobitne zemljišne zajednice plemena i sela.⁵ Znatan dio seljačkih posjeda nastao je nakon ukidanja kmetstva i prodora robno-novčanih odnosa u selo iz bivših feudalnih imanja, zatim naseljavanjem slobodnih opustjelih krajeva nakon povlačenja Turaka, krčenjem šuma, dodjeljivanjem zemlje kolonistima, krajišnicima i bezemljašima, diobama, naslijeđem i kupovanjem zemlje.⁶

Na stvaranje određenog oblika prostornog uređenja iskorištavanja agrarnog zemljišta utječu mnogi činioci. Od prirodnih najznačajniji utjecaj imaju reljef,

² Meitzen, A.: *Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finen und Slawen*, Bd. I—III und Atlas, Berlin 1895.

³ Meitzen je oblik prostorne organizacije iskorištavanja seoskih polja ili sistem zemljišne razdiobe »otvorenih polja« pripisivao, svuda gdje ga je našao, germanskoj kolonizaciji, a »osamljena gospodarstva s okupljenim posjedom« keltskoj kolonizaciji.

⁴ Malovrh, C.: *Analiza gospodarsko-prostorne strukture individualnih kmetijskih obratov različnih agrarnih predelov Slovenije*, Geogr. Vestnik XXXVII; *Značaj i važnost privredno-prostorne strukture individualnih poljoprivrednih gazdinstava*. Zbornik radova I jugoslavenskog simpozija o agrarnoj geografiji u Mariboru od 3. do 5. decembra 1964, Ljubljana, 1967.

⁵ Suvar, S.: *Kulturni odnosi i njihove perspektive u našem selu* (rukopis disertacije), Zagreb, 1965, str. 35.

⁶ Vidjeti o tome: Crkvenčić, I.: *Prigorje planinskog niza Ivančice*, Geografski glasnik XX, 1958, str. 14—15; Vukosavljević, S.: *Istorija seljačkog društva I*, Organizovanje seljačke zemljišne svojine, Beograd, 1953, str. 53—58; Jürg, H.: *Apatin*, Heimatbuch der grossten donaudeutschen Gemeinde, Apatin, 1940; Jankulov B.: *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Novi Sad, 1961; Bösendorf, J.: *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950.; Strohal, I.: *Razvitak združnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji*, Mjesečnik br. 12, 1904; Blanc, A.: *Odnos historije i geografije*, Geografski glasnik XIV—XV, 1952—1953. i *La Croatie Occidentale*. Etude de Géographie humaine, Travaux publiés par l'Institut d'études slaves, XXV, Paris, 1957.

Nakon završetka drugog svjetskog rata agrarnom reformom i kolonizacijom nadijeljeno je kod nas kolonistima bezemljašima 144.762 ha zemlje, od toga u Vojvodini 124.217 ha. Ukupno je dobio zemlju 70.701 bezemljaš, a 80.001 domaćinstvo je kao nadopunu posjeda dobilo još 141.332 ha zemlje: (Stipetić, V.: *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945—1948*, Zbornici JAZU, knjiga 300, Zagreb 1954, str. 449).

Nastanak brojnih gospodarstava u prigrorju Ivančice omogućen je tek slobodnom diobom posjeda nakon 1848 (Crkvenčić, I.: Op. cit. str. 15—351)

klima i tlo, a od društveno-ekonomskih, društveno-političko uređenje, stupanj razvijenosti opće ekonomije, agrarni sistem, tehnika i način obrade, oblik kolonizacije i način postanka individualnog seoskog posjeda. Faktori su vremenski i prostorno vrlo promjenljivi, a njihov utjecaj uglavnom je kombiniran, što uvjetuje postojanje brojnih tipova i varijanti tipova razdiobe seoskih polja. Izdvojiti ćemo samo nekoliko najznačajnijih.

Već su Schlüter i Gradmann na početku izučavanja problematike prostorne razdiobe seoskih polja izdvojili četiri tipa: polja sa „zaseoskom razdiobom“ („Weilerflur“), „otvorena polja s razdiobom na dijelove“ („Gewannflur“), „polja s razdiobom u trake s okupljenim posjedom („Waldhufenflur“ i „Streifenflur“) i „osamljena gospodarstva s okupljenim posjedom („Einödfur“).⁷ Međutim, ubrzo se uočilo da je naziv „zaseoska razdioba“ neprecizan, pa se uvodi novi naziv „razdioba na blokove“. Peti tip prostorne organizacije iskorištavanja seoskog polja čini „grupa nedovoljno izdiferenciranih i mješovitih oblika zemljišne razdiobe“ („otvorena polja s nepravilnom razdiobom na dijelove“, „razdioba polja u duge njive“, kombinacija „razdiobe u blokove“ i „razdiobe na dijelove“ i sl.).

Za cilj ovog napisa bit će dovoljno ukazati na osnovne karakteristike dva bitno različita tipa prostornog rasporeda parcela iskorištavanja u seoskom polju: „otvorena polja s razdiobom na dijelove“, tj. prostorna organizacija iskorištavanja seoskog polja bazirana na disperziranom posjedu i „osamljena gospodarstva s okupljenim posjedom“, tj. prostornog uređenja iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta s koncentriranim, oko seoskog doma objedinjenim posjedom.

„Otvorena polja s razdiobom na dijelove“ poznata su u Njemačkoj pod nazivom „Gewannflur“, u Francuskoj kao „champs ouverts“, u Velikoj Britaniji nazivaju se „openfields“ i u Čehoslovačkoj „trat'ova plužina“ i „zahonova oračina“. U Sloveniji to su „polja s razdiobom na prave delce“,⁸ a u Srbiji bi ovaj tip najadekvatnije odgovarao obliku prostorne organizacije iskorištavanja seoskog polja pod nazivom „poligonski raspored baština u potesima“.⁹

Bitno je za ovaj sistem prostorne organizacije iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta da je seosko polje podijeljeno u nekoliko dijelova („rudina“, „potes“, „gewanne“, „quartier“, „trat“, „zahon“). Svaki dio ima svoj naziv. Dijelovi su neovisno jedan od drugog izdijeljeni obično i najčešće u niz dugih, uskih i pravilnih parcela istog smjera. Parcele su međusobno odvojene uskom jedva primjetnom, neizoranom međom. Seoski su domovi okupljeni u grupirana zbijena sela, a zemlja seoskih gospodarstava je disperzirana po čitavom prostoru seoskog polja. Svako je gospodarstvo zastupljeno bar jednom parcelom u svim dijelovima polja.

Pejsaž „otvorenih polja“ vrlo je slikovit. Šarolikost i slikovitost „otvorenih polja“ dolazi od velikog broja parcela i polikulture proizvodnje. Najtipičnija su ova polja za prostrane, ravne nizinske krajeve, ali se javljaju i na neravnim terenima u prostranim dolinama i krškim poljima.

Reljef ima znatan utjecaj na rasprostranjenje ovog tipa prostorne organizacije agrarnog korištenja zemljišta, ali se njegov nastanak ne može objasniti samo reljefnim elementima.

⁷ Schlüter, O.: *Die Formen der ländlichen Siedlungen*, Geogr. Zeitschrift, 1900; Gradmann, R.: *Die ländlichen Siedlungsformen Württembergs*, Petermannsche Mitteilungen I, 1910.

⁸ Ilešić, S.: *Die Flurformen Sloveniens im Lichte der europäischen Flurforschung*, Münchner Geogr. Hefte, 1959, Heft 16, str. 41—61.

⁹ Vukosavljević, S.: op. cit., str. 103—108.

Klasična njemačka teorija tumačenja nastanka ovog tipa prostorne organizacije iskorištavanja seoskog polja veže „otvorena polja“ uz postojanje starog agrarnog režima s tropoljnim sistemom – „Dreifelderwirtschaft“ i „prisilne“, istovremene obrade polja – „Flurzwang“. Druga teorija – „Eschkerntheorie“ pokušava razvoj ovog tipa poljske razdiobe objasniti postepenim, etapnim širenjem seoskog polja iz prvobitne poljske jezgre. No sva globalna tumačenja nastanka „otvorenih polja“ ne mogu zadovoljiti u svim postojećim slučajevima „otvorenih polja“.

„Otvorena polja“ su nastajala vrlo različitim putevima i zbog različitih uzroka. Općenito se smatra da „otvorena polja“ češće nastaju na boljim nizinskim zemljištima, koja se obrađuju težim plugovima (odatle duge, uske, pravilne parcele), u prostorima prevladavanja naturalne, ratarske poljoprivredne proizvodnje.

Obrada „otvorenih polja s razdiobom na dijelove“ vrši se istovremeno po pojedinim dijelovima. Dugotrajnija, stalna međuovisnost o privređivanju i zajednički život u zbijenim naseljima doveli su do čvršćeg međusobnog povezivanja i kompaktnosti stanovništva sela. Sačuvali su se tradicionalne institucije: uzajamna ispomoć gospodarstava u obradi, kolektivni duh, osjećanje cjeline i seoske solidarnosti.¹⁰

Međutim, ovisnost svakog gospodarstva, o čitavom selu u privređivanju, izbor kultura i vrijeme sijanja i branja plodova, prepreka je prodoru modernijih oblika privređivanja. Zbog nemogućnosti slobodnog izbora kultura i vremena obrade seoska se gospodarstva ne mogu orijentirati na proizvodnju za tržište. Disperzija zemljišta individualnih gospodarstava onemogućava upotrebu modernijih tehničkih pomagala u obradi. Gospodarstva kod ovog tipa prostorne organizacije iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta stagniraju i odumiru, a sama prostorna organizacija oblika „otvorenih polja razdijeljenih u dijelove“ razbija se i mijenja.

„Osamljena gospodarstva s okupljenim posjedom“ poznata su u Njemačkoj kao „Einödfur“, u Vel. Britaniji su to „enclosure“, u Francuskoj „bocages“ i u Sloveniji „celki“. Vukosavljević govori o ovom obliku prostorne organizacije iskorištavanja u Srbiji pod nazivom „stari komasacioni raspored baština“.

Posjed „osamljenih gospodarstava“ okupljen je oko kuće. Često je odvojen od posjeda drugih gospodarstava zonom šume ili pak ogradama – „bocages“, prirodnog ili umjetnog porijekla. Ako se gospodarstva direktno dodiruju obradivim površinama govori se tada o vezanom tipu „osamljenih gospodarstava“, a ako su međusobno izolirana zonom šume nazivaju se „zatvorena osamljena gospodarstva“ (krčevine).

Zemljišni posjed „osamljenih gospodarstava“ razdijeljen je u nekoliko većih parcela nepravilnog blokovskog i grudastog oblika. Parcele različitih kategorija iskorištavanja međusobno su izmiješane.

„Osamljena gospodarstva s okupljenim posjedom“ nalazimo kod nas najčešće u teže pristupačnim brdskim i šumskim područjima s lošijim tlima.

Meitzen je pripisivao ovaj tip prostorne organizacije iskorištavanje keltijskoj etničkoj skupini, a Wilhelmy i Cvijić smatrali su ga osnovnim oblikom prostorne organizacije iskorištavanja polja kod slavenske zadruge.¹¹ Detaljnija

¹⁰ Vukosavljević, S.: op. cit., str. 112.

¹¹ Wilhelmy, H.: *Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen*, Georg. Zeitschrift, 1936 str. 81; *Hochbulgarien I, Die ländlichen Siedlungen und die Ländliche Wirtschaft*, Schriften des Georg Instituts der Universität Kiel, Kiel, 1935; Cvijić, J.: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje I* Beograd, 1922 (latinica), str. 332.

regionalna proučavanja sistema zemljišne razdiobe pokazala su da „osamljena gospodarstva s okupljenim posjedom“ nisu samo svojstveni oblik prostorne organizacije iskorištavanja tla Kelta i slavenske zadruga, već da mogu nastati na različite načine i u različito vrijeme.¹²

„Osamljena gospodarstva s okupljenim posjedom“ smatraju se općenito mlađim oblikom prostornog uređenja agrarnog iskorištavanja od „otvorenih polja s razdiobom na dijelove“. Masovnije nastajanja „osamljenih gospodarstava“ omogućeno je tek višim stupnjem tehnike obrađivanja i snažnim razvojem sekundarnih i tercijarnih oblika privređivanja.¹³

Obrada zemljišta, izbor kultura, vrijeme sijanja i ubiranja plodova na „osamljenim gospodarstvima“ su individualni, slobodni i neovisni od susjednih seoskih gospodarstava. Neovisnost u obradi i okupljenost posjeda omogućuju organizaciju rentabilnije proizvodnje, uštede u utrošku ljudskog rada i znatniju upotrebu mehanizacije. Lakše su izmjene kultura što povećava izgled gospodarstva u organizaciji proizvodnje adekvatne potrebama tržišta.

Kod oblika prostorne organizacije iskorištavanja tipa „osamljenih gospodarstava“ naglašena je individualnost privređivanja, stanovanja i života uopće, ali je zato otežana organizacija društvenog života, čemu ljudsko biće po prirodi teži. Osebniji društveni život može biti razvijen samo u najnaprednijim sredinama s visokom tehničkom bazom prometnih usluga i sredstava masovnih komunikacija, kojima je donekle moguće premostiti prostornu izoliranost „osamljenih gospodarstava“.

Ova dva oblika prostorne organizacije iskorištavanja seoskih polja u njihovoj idealnoj formi danas je u nas teže naći, naročito u zapadnom dijelu zemlje. Pravilan raspored parcela seoskih gospodarstava po dijelovima polja, „rudinama“ ili „potesima“, kao i tipična okupljenost posjeda, poremećeni su slobodnijim razvojem individualnog posjeda od ukidanja kmetstva i povlačenja Turaka, odnosno jačeg prodora robno-novčane privrede u selo, koja uvjetuje raspadanje tradicionalnih institucija, a među njima prije svega tradicionalnog „narodnog“ oblika prostorne organizacije iskorištavanja seoskog polja. Individualni posjednici, seljaci, postaju stvarni vlasnici zemlje koju obrađuju i dobijaju pravo slobodnog raspolaganja zemljom. Dolazi do slobodnog i nekontroliranog dijeljenja i prodaje, odnosno kupovanja zemlje. Uporedo s porastom stanovništva raste i broj „dioničara“ zemlje, povećava se broj gospodarstava i parcela, a veličina posjeda i parcela rapidno se smanjuje.¹⁴ Danas brojčano dominira sitni i srednji posjed (prema našim kriterijima).¹⁵ Zemlja je vrlo „raz-

¹² Najznačajniji protuargument nenačini tumačenjima prema kojima se ovi oblici prostorne organizacije korištenja poljoprivrednog zemljišta vežu uz keltsku kolonizaciju je pojava »osamljenih gospodarstava s okupljenim posjedom« širokih razmjera u Velikoj Britaniji u periodu »ograđivanja«. U nekim zapadno-evropskim zemljama stvaranje okupljenih posjeda još je novijeg datuma; npr. u Njemačkoj, Francuskoj, Belgiji, Nizozemskoj, Danskoj i Švedskoj.

Da zadruga obitelj nije bila glavni uzrok nastajanja i održavanja »osamljenih gospodarstava s okupljenim posjedom« dokazao je na primjerima »osamljenih gospodarstava« u prigorju Ivančice I. Crkvenčić. (Crkvenčić, I.: op. cit., str. 5—14).

¹³ Demografski pritisak povećava potrebe za zemljom. Osvajaju se i kultiviraju nova prirodno nepovoljnija zemljišta. Na novoosvojenim prostorima najčešće nastaju posjedi tipa »osamljenih gospodarstava«. S druge strane, nagli razvoj sekundarnih i tercijarnih oblika privređivanja omogućava povećanjem zapošljavanja, odterecivanje nekih prostora s disperziranim posjedima i tako pospješuje konsolidaciju posjeda, odnosno pogoduje stvaranju »osamljenih gospodarstava s okupljenim posjedom« (navedeni primjeri u Vel. Britaniji i ostalim zapadnoevropskim zemljama).

¹⁴ Na području bivših kotareva Zlatar, Krapina i Pregrada u prigorju Ivančice bilo je 1861. god. 1393 gospodarstva (bez katastarskih općina Zajezda, Pregrada i Krapina) s 32.912 parcela, a 1953. god. 5401 gospodarstvo sa 114.954 parcele. Prosječna veličina gospodarstva smanjila se od 1861. god. s 15 ha i 24 ara na 3 ha 26 ari 1953. godine, a prosječna površina parcela s 55 ari 1861. na 16 ari 1953. godine. (Izvor: Crkvenčić, I.: op. cit., str. 21—22)

¹⁵ Posjedi od 0—3 i 3—5 ha činili su 71,30% ukupnog broja posjeda 1960. god. (Izvor: *Popis poljoprivrede 1960*, Statistički bilten 263, Beograd, 1963)

mrvljena“, a površine parcela smanjene su do gotovo minijaturnih dimenzija.¹⁶ U takvim uvjetima obrada zemlje je otežana, zahtijeva više ljudskog rada, a upotreba strojeva u obradi je jedva moguća.¹⁷ Korištenje radne snage i mehanizacije je neracionalno. Proizvodnja na većini gospodarstava je neekonomična, prirodna i održava se uglavnom zahvaljujući nuždi prehrane i održanja vlasnika posjeda i njegove porodice.¹⁸

Period slobodnog stvaranja i dijeljenja seljačkog porodičnog posjeda jedan je od najznačajnijih u razvoju našeg sela. Raspadanje tradicionalnih struktura sela vrlo je uočljiva pojava koja prati fragmentaciju poljoprivrednih površina. Stanovništvo se progresivno umnožava, a povećanje poljoprivrednih površina je ograničeno. Dolazi do prenaseljenosti agrarnih prostora. Smanjivanje prenaseljenosti putem iseljavanja i deagrarnizacije nije dovoljno brzo pa kao rezultat toga imamo konstantno siromašenje agrarnog stanovništva i iscrpljivanje zemlje.

Poznata je činjenica da socijalno-ekonomski procesi, koji se sada odvijaju u našem selu stvaraju nove karakteristične kategorije zemljišnih posjednika, odnosno seoskih domaćinstava (mješovita, staračka i nepoljoprivredna). Svaka kategorija ima određena ekonomsko-socijalna obilježja. Budući da je naše gospodarstvo nespecijalizirano, pojavom novih kategorija domaćinstava zatečena struktura proizvodnje i fragmentiranost zemlje još se više naglašava, odnosno u najmanju ruku podržava.

Prostorni sklad kultura i intenziteta obrade postižu gospodarstva na različite načine, jedna više druga manje uspješno. Prvi radovi u kojima se detaljnije analizira prostorno-privredna struktura individualnih poljoprivrednih gospodarstava (prostorna organizacija iskorištavanja individualnog seoskog zemljišnog posjeda) u prilikama sitnog i izrazito fragmentiranog posjeda, javili su se kod nas u Sloveniji.¹⁹ Ispitivana su četiri gospodarstva s različitim zemljišnim površinama, stupnjevima fragmentiranosti posjeda i oblicima proizvodnje. Prostorni raspored parcela unutar posjeda je naslijeđen još iz vremena tipične prirodne proizvodnje i nije se do danas bitnije izmijenio. Raspored kultura po parcelama kao i intenzitet obrade kod prva dva gospodarstva približno je shodan zakonu intenziteta (Thünen).²⁰ Udaljenije parcele obrađuju se radno ekstenzivnije, a na bližim su parcelama kulture koje zahtijevaju više ljudskog rada. Druga dva

¹⁶ Na 2,618.103 poljoprivredna gospodarstva dolazi čak 20,889.610 ili 8 parcela po jednom gospodarstvu. Prosječna veličina parcele iznosi 0,60 ha, ali kod većine gospodarstava, dakle, onih do 0—5 ha iznosi tek 0,18 ha. Ovo su, međutim, vlasničke parcele ili, po tumačenju izvora, odvojeni dijelovi, tj. parcela jednog gospodarstva okružena sa svih strana zemljištem drugih gospodarstava. Prave proizvodne parcele su još manjih dimenzija. (Izvor: *Rezultati popisa poljoprivrede 1960, prema programu svetskog popisa*, Beograd, 1965).

¹⁷ Pri procjeni viškova radne snage kao važan faktor Figenwald uzima stupanj koncentracije, odnosno rasparčanosti zemlje: „... u analitičkoj procjeni potreba rada prema navedenoj koncepciji treba bezuvjetno voditi računa o ovim faktorima: ... — koncentracija zemljišta (veličina i rasparčanost posjeda, udaljenost polja od dvorišta) ...«. Ili na drugom mjestu: »Intenzitet korištenja radne snage u biljnoj proizvodnji to je veći, što na jedinicu raspoloživog radnog fonda otpada veći ukupni broj proizvodnih jedinica, što su one veće i što su bliže domicilu, odnosno jedna drugoj — jer to manje se vremenskog fonda gubi na prelaz od jednog do drugog mjesta rada ili na čekanje od jedne do druge radne operacije. Što je posjed manji, to se manja frakcija vremenskog fonda može iskoristiti za produktivne radove, a više ostaje neiskorišteno (sa stanovništva biljne proizvodnje). Što je posjed više rasparčeliran ili su parcele dalje, to se više vremena gubi na neproduktivno prelazanje od parcele do parcele.

Mehanička sredstva za proizvodnju (vlastita ili tuđa) i usluge drugih (u obradi) djeluju u obrutom smislu, tj. smanjuju potrebu rada, ukupnu i po proizvodnoj jedinici, ...«. (Figenwald, V.: *Viškovi poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj*, Analitička ocjena, Zagreb, 1964, str. 37—38)

¹⁸ Marx u analizi parcelnog vlasništva piše: »Po prirodi stvari moraju proizvođači seljaci ovdje (odnosi se na parcelnu poljoprivredu, op. A. M.) trošiti pretežni dio poljoprivrednog proizvoda kao neposredno sredstvo za izdržavanje ...«. i dalje: »Ali pošto ovdje poljoprivreda (kod parcelnog vlasništva op. A. M.) većim dijelom postoji samo kao zemljoradnja za neposredno izdržavanje, a zemlja kao neophodno polje aktivnosti za rad i kapital većine stanovništva ...«. (Marx, K.: *Kapital III*, Beograd, 1948, (latinična) str. 741).

¹⁹ Već citirani radovi Cene Malovrha.

²⁰ Thünen, J.: *Der isolierte Stadt in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*, Hamburg, 1826.

gospodarstva s jače izraženom orijentacijom na tržišnu proizvodnju hmelja i povrća, odstupaju od rasporeda kultura prema zakonu intenziteta i obrađuju neke udaljenije parcele s kvalitetnijim zemljištem radno intenzivnije. To im je omogućeno upotrebom mehanizacije (zadružni traktor kod gospodarstva koje proizvodi hmelj), brzih prevoznih sredstava za radnu snagu (bicikl kod gospodarstva koje proizvodi povrće) i ekstenzivnijom obradom bližih parcela pod nekomercijalnim kulturama (kod oba gospodarstva).

Naša istraživanja prostorne organizacije iskorištavanja individualnog seoskog posjeda u tri individualna gospodarstva u selu Buševac dala su interesantne rezultate.²¹

Sva tri gospodarstva imaju isparceliran posjed. Raspored parcela unutar seoskog polja uglavnom je naslijeđen od ranije. Kupljeno je samo nekoliko udaljenijih parcela.

Posjed prvog gospodarstva od 12.430 čhv razdijeljen je u 12 proizvodnih parcela (bez dvorišta i vrta). Kod drugog gospodarstva posjed od 15.540 čhv ima 13 parcela, a kod trećeg gospodarstva posjed od 14.600 čhv podijeljen je u 9 parcela. Ukupna udaljenost parcela od seoskog doma kod prvog gospodarstva iznosi 36,14 km, kod drugog 38,65 km, i kod trećeg 77,85 km. Za obradu prvog posjeda troši se ukupno 2.269 radnih sati, drugog 1.324, a trećeg 1.535 sati. Najveći put za savladavanje udaljenosti između seoskog doma i parcela u toku proizvodne godine prevali radna snaga drugog gospodarstva – 866,85 km, zatim trećeg – 845, 90 km i prvog – 666,90 km.

Kod prvog gospodarstva najveći dio ukupno potrebnog radnog vremena za obradu posjeda otpada na produktivno radno vrijeme (vrijeme neposredno utrošeno na samoj parceli) 86,78%, zatim dolazi treće gospodarstvo 82,02% i na kraju drugo gospodarstvo sa 74,33%.

Najbolju prostornu organizaciju iskorištavanja posjeda postiglo je treće gospodarstvo s koeficijentom 1,77.²² Drugo gospodarstvo ima opći prosječni koeficijent ekonomičnosti prostorne organizacije obrade posjeda 1,69, a treće gospodarstvo 1,66.

Treće gospodarstvo postiže najveću ekonomičnost ekstenzivnijom obradom udaljenijih parcela (izuzev vinograda), koje čine oko 73% površine posjeda. Dvije najudaljenije livadske parcele kose se godišnje samo jednom, a dvije bliže parcele pod djetelinom i zobi obrađuju se pomoću mehaničkih sredstava (košnja kosilicom), pa se tako smanjuje utrošak ljudskog rada.

Drugo gospodarstvo mehanizaciju koristi na početku radova na njivama (oranje i pripremanje parcele za sjetvu vrši se pomoću unajmljenog traktora) te pri košnji livada.

²¹ Selo Buševac se nalazi oko 25 km daleko od Zagreba. Leži na cesti Zagreb—Sisak, na periferiji zone najintenzivnijih promjena gradske okolice pod utjecajem obližnjeg velegrada. U Buševcu su promjene vrlo vidljive. Mjesto gubi karakter sela i pretvara se u prigradsko rezidencijalno naselje. Već 1961. godine polovina aktivnog stanovništva Buševca bila je zaposlena van primarnog sektora djelatnosti. Međutim, utjecaj grada na izmjenu strukture poljoprivredne proizvodnje je malen. Ratarska poljoprivredna proizvodnja je polikulturalna. Tradicionalno stočarstvo je u novije vrijeme nešto ojačalo orijentacijom na proizvodnju mlijeka za potrebe Zagreba. Stoka i mlijeko najvažniji su tržišni proizvodi buševačkih poljoprivrednika.

²² Ekonomičnost, odnosno kvaliteta prostorne organizacije iskorištavanja izražava se prosječnim koeficijentom, koji je u stvari srednja vrijednost koeficijenata ekonomskog iskorištenja ukupno utrošenog radnog vremena na obradu posjeda, ekonomskog iskorištenja parcela (ekonomskog iskorištenja produktivnog radnog vremena) i ekonomskog iskorištenja udaljenosti. Sva tri se koeficijenta izračunavaju po proizvodnim parcelama. Prvi se dobije stavljanjem u razmjer postotnog udjela cjelokupnog utrošenog radnog vremena s postotnim udjelom vremena provedenog na putu. Drugi se dobije stavljanjem u razmjer postotnog udjela veličine parcele s postotnim udjelom produktivnog radnog vremena, a treći stavljanjem u razmjer postotnog udjela udaljenosti parcele s postotnim udjelom vremena provedenog na putu. (Malovrh, C.: op. cit., str. 106—107)

Prvo gospodarstvo posjed obrađuje prostim sredstvima: plugom, motikom, kosom, srpom, grabljama i vilama. Jedino sijanje kukuruza obavlja vlastitom sijačicom. Većina parcela zasijana je radno intenzivnim kulturama, kojima vlasnik nastoji dobiti veći produkt, kako bi nadoknadio nedostatak livadskih površina. Veća upotreba ljudskog rada (gotovo je dvostruko veća na ovom gospodarstvu u odnosu na druga dva) uvjetuje manju ekonomičnost produktivnog rada (koeficijent ekonomičnosti iznosi 1,20). Koeficijent ekonomičnosti iskorištavanja ukupnog radnog vremena još je niži (1,18), što već jasnije ukazuje na slabosti prostorne organizacije iskorištavanja posjeda ovog gospodarstva. Kod obrade ne vodi se dovoljno računa o rasparceliranosti zemljišta i različitim udaljenostima parcela od seoskog doma, već se sve parcele, i udaljenije i bliže obrađuju približno jednako intenzivno.

Za sva tri gospodarstva karakteristična je polikulturalna, „komplementarna“ poljoprivredna proizvodnja s izraženom samoopkrbnom namjenom. Svako gospodarstvo nastoji za sebe proizvesti sve ili bar većinu potrebnih produkata. Zato se u obradi i zadržavaju vrlo udaljene livadske parcele, ili se čak kupuju, ako ih nema (gospodarstvo 2 i 3).²³ Vinogradi spadaju među najudaljenije i najmanje, ali radno najintenzivnije parcele. Redovno kod sva tri gospodarstva pokazuju najniže koeficijente ekonomičnosti obrade (0,83, 0,47, i 0,73). Ipak se zadržavaju u obradi iako nisu najnužniji za održanje seoskog gospodarstva. Čak se i kupuju ako ih gospodarstvo nije imalo (gospodarstva 1 i 2).²⁴ Posjedovanje vinograda („trsja“, „gorica“) javlja se u selu kao element prestiža, „izraz ekonomske snage gospodarstva“.

Nijedno od proučavanih gospodarstava ne može svoje potrebe podmiriti proizvodnjom na posjedu. Prvo gospodarstvo zarađuje na „kirijašenju“, a kod drugog i trećeg gospodarstva po jedan član domaćinstva radi izvan primarnog sektora djelatnosti.

Prostorna organizacija iskorištavanja posjeda kod sva tri gospodarstva pokazuje određene slabosti. Prije svega, gospodarstva gube velik dio vremena na savladavanje razdaljina između parcela i seoskog doma. Kod drugog gospodarstva npr. vrijeme utrošeno na put iznosi 25,67%⁰ ukupno utrošenog radnog vremena na obradi posjeda ili 1/3 produktivnog radnog vremena. Zbog različitih udaljenosti parcela nije moguća ujednačenija intenzivna obrada posjeda. Kod prvog gospodarstva postoji pokušaj takve obrade, ona dolazi iz nužde, a rezultat mu je neekonomičnost proizvodnje. Na sva tri gospodarstva upotreba mehanizacije je neznatna.

Općenito se može reći da je obrada usitnjenih, rasparceliranih posjeda vrlo neekonomična, sa znatnim gubicima ljudskog radnog vremena, nerentabilnom upotrebom sredstava rada i neadekvatnom obradom zemlje s obzirom na njene stvarne potencijalne mogućnosti.²⁵

Gubici zemljišta zbog fragmentiranosti posjeda (putevi, međe i mrtvi uglovi obrade) su znatni. Prema izvorima OCDE-a gubici zemlje za obradu kod parcela veličine 100 ha iznose 0,16%⁰, kod 1 ha 1,6%⁰, a kod parcela veličine jednog ara

²³ Gospodarstvo 3 kupilo je 1932. god. livadsku parcelu veličine 1 jutro i 1200 hvati udaljenu 25 km. Gospodarstvo 2 kupilo je 1922. god. livadu površine 3 jutra i udaljenu 6 km.

²⁴ Gospodarstvo 1 kupilo je 1950. godine vinograd površine 250 čhv, udaljen 12 km, a gospodarstvo 2 vinograd od 300 čhv, 6 km udaljen i to 1953. godine.

²⁵ Jedno istraživanje u Francuskoj pokazalo je da npr. jedan traktor s jednim plugom može na dan uzorati 0,35 ha zemlje ako su parcele velike 0,1 ha, 1 ha ako su parcele velike 0,5 ha, a 1,25 ha ako je njihova prosječna veličina 4 ha. Očigledno je, dakle, da je upotreba modernih mehaničkih sredstava na sitnom i rasparceliranom zemljištu nerentabilna, jer je izorana površina u istom vremenu kod najmanjih parcela manja za 4 puta od one kod najveće parcele. (Izvor: Gervais, M., Servolin, C. i Weil, J.: *Une France sans paysans*, Ed. du Seuil, Paris, 1965, str. 20.)

čak 16,1⁰/₀. Smatra se da se samo na taj način npr. u Španjolskoj godišnje gubi 4–5⁰/₀ ukupnog poljoprivrednog dohotka.²⁶

Jedan od temeljnih uslova za racionalizaciju i povećanje produktivnosti u poljoprivredi je konsolidacija proizvodnog zemljišta. Konsolidacija poljoprivrednih površina obimnijih razmjera u zapadnoevropskim zemljama započela je već vrlo rano, a naročito je uzela maha poslije drugog svjetskog rata.²⁷ Njeni rezultati su već očevidni. Produktivnost poljoprivrede u prostorima s uspjelom konsolidacijom zemljišnih površina porasla je u nekim slučajevima i za 30–40⁰/₀.

Kod nas se dosad problemima konsolidacije proizvodnog zemljišta posvećivalo relativno malo pažnje. Konsolidacija se najviše ogledala u stvaranju velikih okupljenih posjeda društvenih gospodarstava. Razni vidovi komasacija, arondacija, melioracija i bonifikacija tala imali su najčešće deklarativni karakter. Bilo je prinude i pritiska na seljake. Zato je kod provođenja ovih mjera konsolidacije zemljišta bilo i još uvijek ima poteškoća i otpora na selu. Sva ta nastojanja nisu dala optimalne rezultate, iako je u nekim agrarnim predjelima postignuta relativno značajna okupljenost poljoprivrednih površina u društvenom vlasništvu.²⁸

Usitnjenost i rasparceliranost posjeda nije u potpunosti naslijeđena iz prošlosti. Ona je podržavana, pa čak i djelomično povećavana i u najnovije vrijeme.²⁹ Diobe individualnih posjeda i prodaja zemljišta i dalje se odvijaju bez ikakvih značajnijih prepreka. Prelaz mase poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne sektore djelatnosti nije imao do danas vidnijeg odraza na konsolidacione procese, kao što je to slučaj npr. u zapadnoevropskim zemljama. Broj gospodarstava poslije rata kod nas se uglavnom nije mijenjao.

U kontekstu naših razmatranja ne možemo ulaziti u neka detaljistička raspravljavanja i davanja sugestija i prijedloga za konačno rješenje po našem mišljenju jednog od najakutnijih problema jugoslavenske poljoprivrede: fragmentiranosti proizvodnog zemljišta. Možemo sugerirati samo neke općenačelne, osnovne i polazne pretpostavke u rješavanju ovog problema.

Prije svega neophodno je detaljnije razraditi teoretske osnove konsolidacije proizvodnog zemljišta u kontekstu glavnih intencija naše agrarne politike (podružtvljavanje i povećanje cjelokupne poljoprivredne proizvodnje, širenje društvenih gospodarstava i sprječavanje konzervacije porodičnih posjeda).

Treba temeljito i sistematski proučiti oblike današnje prostorne organizacije iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta, vodeći naročito računa o historijskim i regionalnim karakteristikama puteva i načina njihova nastanka.

²⁶ *Les faibles revenus dans l'agriculture*, OCDE, Paris, 1964, str. 217.

²⁷ Vidjeti o tome opširnije u: *Progress in Land Reform*, Third report, United Nations, New York 1962.

²⁸ Od 1957. godine broj društvenih gospodarstava stalno opada. Tada je bilo 7.680 društvenih gospodarstava s 1.178.165 ha zemlje. Godine 1965. bilo je 2.559 društvenih poljoprivrednih organizacija s 2.092.688 ha zemlje. Od 1959. do 1965. godine zabilježen je porast društvenih poljoprivrednih organizacija s više od 1000 ha, a opadanje broja onih s manje od 1000 ha. Naročito je bilo značajno smanjenje broja organizacija do 50 ha (za polovinu), a porast onih najvećih iznad 5000 ha za 4,5 puta. Zemljište je sve više koncentrirano. 1959. godine organizacije s manje od 1000 ha prosječne veličine imale su 42,54%, a one iznad 5.000 ha 57,46% ukupnog zemljišta društvenih poljoprivrednih organizacija. Godine 1965. prva gospodarstva posjedovala su samo 19,55%, a druga čak 80,45 ukupnih površina društvenih poljoprivrednih organizacija. Gospodarstva do 50 ha su 1959. zapremala 2,72% površina, a 1965. godine samo 0,59%. Gospodarstva iznad 5000 ha posjedovala su 1959. godine 14,22% površina, a 1965. godine čak 45,55% površina društvenih poljop. gospodarstava. (Izvor: *Statistički godišnjaci SFRJ*, 1961, 62, 63, 64, 65, 66 i 1967).

Ukupljenost proizvodnih površina i veličina parcela obrade još uvijek i kod društvenih gospodarstava nije zadovoljavajuća. Po jednom društvenom gospodarstvu dolazilo je 1963. godine čak 49,4 parcela (odvojenih dijelova). Ukupan broj parcela iste je godine iznosio 155.890. Prevladavalo je učešće najmanjih parcela do 2 ha (62,62%), a najvećih parcela s 20 ha i više bilo je svega 8,32%. (Izvor: *Društvena poljoprivredna gazdinstva u 1963. god.*, Statistički bilten, 334, Beograd, 1964.)

²⁹ Dr Petar Marković piše: »... 1931. godine prosečna veličina poljoprivredne površine po gazdinstvima iznosila je 5,8 ha, 1941.— 4,6 ha, 1949.— 4,5 ha, 1960.— 4,4 ha« (Marković, P.: *Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvika, period 1900—1960*, Beograd, 1963, str. 41)

Realizacija ovih osnovnih pretpostavki dugoročnije je naravi.

Ipak, moraju se zbog hitnosti stvaranja bolje podloge za veću i rentabilniju poljoprivrednu proizvodnju, već sada poduzimati određene mjere koje bi u sadašnjim uslovima pozitivno utjecale na konsolidaciju proizvodnog zemljišta.

Koristeći stečena iskustva u dobrovoljnoj eksproprijaciji, imamo osnove da u tom smislu poduzmemo i dobrovoljno konsolidiranje, odnosno grupiranje porodičnih posjeda. Da li će to biti grupiranje zemljišta ili komasacija kultura, to je stvar konkretnih rješenja prema prilikama u određenim područjima. Da li će nosioci konsolidacije biti udruženi seljaci kao na zapadu Evrope, ili pak društvene poljoprivredne institucije (zadruge, kombinati, poljoprivredne stanice i dr.), to također ovisi od konkretnih prilika u pojedinim krajevima. Naravno, oblici i ciljevi konsolidacije moraju biti potpuno jasni, ekonomski motivirani i opravdani, jer će samo u tom slučaju imati širu podršku proizvođača.

Dosadašnja iskustva daju osnove da se izvrši radikalnije usklađivanje agrarnog zakonodavstva s postojećim potrebama konsolidacije posjeda.

Neophodno je stvaranje takve tehnološke baze društvenog i privatnog sektora, koje će stimulirati konsolidiranje, odnosno okupljanje poljoprivrednih površina.

Inzistiranje na specijalizaciji proizvodnje ekonomskim instrumentima, uvelike će ubrzati procese grupiranja.

Što se tiče viškova poljoprivrednog stanovništva kao elementa koji podržava fragmentaciju posjeda, racionalnije iskorištavanje njegovog najaktivnijeg dijela (putem javnih radova, organiziranog iskorištavanja sezonske radne snage, radikalne izmjene kvalifikacione strukture zaposlenih, koji drže zemlju i posebno jačanje tercijarnog sektora), također bi pospješilo koncentraciju poljoprivrednih zemljišta.

Kooperacija i dugoročni zakup bez sumnje su jedan od vrlo stimulativnih oblika okupljanja zemlje.

Što se tiče tzv. finansijsko-fiskalnih oblika stimuliranja konsolidiranja proizvodnih zemljišta, oni su najčešće u najužoj ovisnosti o socijalnoj strukturi stanovništva i regionalnim karakteristikama zemljišta.

Kod organizacije provođanja konsolidacije, odnosno uvođenja određenih mjera i stimulansa koji pospješuju okupljanje proizvodnog zemljišta, treba se kloniti uniformnosti i moraju se nužno respektirati regionalne razlike.

Neosporna je činjenica da su socijalno-ekonomske implikacije neracionalnog raspolaganja prostorima u seoskim arealima višestruke.

Takvo stanje danas je podržavano odsutnošću većeg društvenog interesa, posebno nepostojanja tzv. ruralnog prostornog planiranja, kako u gradnji gospodarskih objekata, komunikacija, društvenih institucija i seoskih naselja, tako i u agrarnom iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta.

Na selu još uvijek vlada potpuna stihijnost u raspolaganju prostorom, s jedne strane zbog neracionalnih spoznaja seljaka o suvremenom načinu agrarnog iskorištavanja zemljišta i s druge strane zbog nepostojanja naučnog i planskog pristupa seoskim prostorima od strane društvenih faktora.

Prostor je dat i ograničen. U našim uslovima funkcionalne površine za intenzivno agrarno iskorištavanje su male. Struktura tala je regionalno vrlo neujednačena. Površine najkvalitetnijih tala su neznatne. Broj korisnika agrarnih površina rapidno raste, a relativno je najveći baš u prostorima koji su najoskudniji površinama pogodnim za agrarno korištenje.

Prema tome veći društveni interes, odnosno nužnost ruralnog planiranja, nameće se kao logična alternativa ograničenosti i oskudnosti raspoloživih površina s jedne i rapidnog povećanja broja korisnika (porast stanovnika) s druge strane.

U tom kontekstu treba shvatiti kao sastavnu komponentu ruralnog planiranja i racionalnije korištenje seoskih polja putem grupiranja, odnosno konsolidiranja proizvodnog zemljišta.

Summary

PROBLEMS OF SPATIAL ORGANIZATION OF LAND CULTIVATION

Till now a very little attention was given to spatial organization of land cultivation. A large part of agricultural land have been cultivated by small individual peasant holdings, concentrated mostly into gathered rural settlements. Their landed property is split into many small parcels.

The most important period for the development of the contemporary forms of spatial organization of cultivation of rural fields started in Yugoslavia in the second half of the past century by the strong influx of commercial economy and relations in our villages. Traditional rural structure started to disintegrate. Old forms of «folk» organization of land cultivations («open fields», «fields divided into blocks», «isolated holdings with gathered landed estate», «fields divided into strips of gathered landed estates», etc) had been disturbed and broken. The process of fragmentation started.

The landed estate of 5 hectares is dominating today. Mean number of plots per each peasant holding in Yugoslavia amounts to eight and the size of each plot to 0.60 ha. Relatively large fragmentation and dispersion of productive land is one of the main obstacles of modernization of Yugoslav agriculture. The spatial organization of land cultivation based on an expresive fragmentation is uneconomical and requires an extensive use of labour power and makes difficult the use of mechanization.

Spatial forms of organization of land cultivation are very closely connected with the social life of village and they have been created and changed under the influence of it. Furthermore these forms reactively influence the social sphere of village life. Disorganization and anarchy in spatial organization of land cultivation has important negative social repercussions as one of the factors of retardation of agriculture and village and of uncontrolled rural exodus.

Needs of planning in rural communities are very acute and implies as a starting stage the concentration of productive land, which would contribute to the more profitable use of agricultural land capacities in Yugoslavia.

Резюме

ПРОБЛЕМЫ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЛИ

У нас до сих пор не посвящалось внимание пространственной организации сельскохозяйственных участков. Большинство сельскохозяйственных участков обрабатывают многочисленные мелкие единоличные хозяйства, находившиеся главным образом в группированных сельских селениях. Земельное имущество единоличных сельских хозяйств очень раздробленно.

Значительный период для развития современных видов пространственного использования сельских полей появляется у нас во второй половине 19. столетия под влиянием сильного прорыва товаро-денежного хозяйства и отношений в селе. Под их влиянием совершается разложение традиционной структуры села. Постоянные виды «народной» организации использования сельских полей («открытые поля», «поля разделенные в блоки», «уединенные хозяйства с сосре-

доточным имуществом», «поля разделенные в ленты с сосредоточенным имуществом» и тп.), разбиваются и нарушаются. Земля распределяется.

Теперь преобладает земельный участок до 5 гектаров. На каждое от 2,618.103 хозяйств приходится в среднем 8 земельных участков, средней величины в 0,60 гектаров. Выразительная размельченность и разбросанность производительных площадей являются одним из основных препятствий в модернизации югославского сельского хозяйства. Пространственная организация аграрного использования, которая в основном заключалась на исключительно размельченных участках неэкономичная, поддерживает более широкое использование человеческой работы и препятствует применению механизации.

Пространственные виды организации использования полей узко связаны с общественной жизнью в селе, создаются и изменяются под их влиянием, но при помощи своей организации влияют отрицательно на общественную сферу сельской жизни. Неустройство и анархия в пространственной организации использования аграрной земли отражается очень отрицательно в общественном смысле и является одним из факторов отсталости сельского хозяйства, села и неконтролируемого рурального переселения — отъезда.

Потребность планирования в сельской среде у нас очень большая, а включают в себе как одну из начальных фаз — сосредоточенность производственной земли, что может повлиять на более рациональное использование ограниченных сельскохозяйственных площадей.